

Sociale stijging of daling? Beroepsmobiliteit van non-EU-migranten in Nederland, Noorwegen, Portugal en het Verenigd Koninkrijk

Erik Snel, Sónia Pereira & Margrietha 't Hart

Veel migranten behalen na migratie een lager beroepsniveau dan ze voorheen hadden in het herkomstland (professionele downgrading). De cruciale vraag is echter of ze na verloop van tijd (als ze meer relevante arbeidservaring hebben, de taal beter spreken en wellicht onderwijs hebben gevolgd) hun beroepsposities kunnen verbeteren. Of blijven ze gevangen in het secundaire segment van de arbeidsmarkt? Het eerste wordt voorspeld door de human capital-theorie, het laatste door de theorie van segmented labour markets. Dit onderzoek over Braziliaanse, Marokkaanse en Oekraïense migranten in vier EU-landen laat zien dat dit laatste veelal het geval is, al is er ook een licht positief effect van verblijfsduur op het behaalde beroepsniveau van migranten, zeker als ze na migratie nog onderwijs hebben gevolgd.

Trefwoorden: migratie, beroepsmobiliteit, professionele downgrading, gesegmenteerde arbeidsmarkten, sociale stijging

Inleiding

Er is in Nederland veel onderzoek gedaan naar de sociaaleconomische positie van minderheden en migranten. De meeste studies richten zich op de 'traditionele' minderheden in Nederland (Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders), al komen in recente studies ook andere groepen aan bod zoals vluchtelingen (Bakker 2016; Klaver et al. 2014) en Midden- en Oost-Europeanen (Dagevos 2011; Engbersen et al. 2011; Lubbers en Gijsberts 2013; Snel et al. 2014). Deze onderzoeken laten steeds weer de sociaaleconomische achterstand van migranten ten opzichte van autochtonen zien. Sterker nog, die kloof is de afgelopen jaren alleen maar groter geworden. Kennelijk worden minderheden en migranten harder getroffen door de economische crisis dan autochtonen. Dit geldt zowel wat betreft hun arbeidsdeelname als het werkloosheidsniveau (CBS 2014; Huijnk 2014a en b). Dit artikel gaat over het beroepsniveau van werkende migranten. Ook op dit vlak hebben migranten in Nederland een aanzienlijke achterstand ten opzichte van autochtonen. Terwijl 28 procent van de autochtone werkenden werkzaam is in een laag of elementair beroep, geldt dit voor 42 procent van de niet-westerse allochtonen. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt het aandeel werkenden met een laag of elementair beroep nog aanmerkelijk hoger (54 resp. 45 procent). Wel is het verschil in beroepsniveau met autochtonen de afgelopen jaren kleiner geworden, mede omdat tweedegeneratiemigranten er beter in slagen een hoger beroepsniveau te realiseren (Huijnk 2014a: 53).

Veel van deze studies zijn echter beschrijvend en gaan niet in op de vraag hoe de sociaaleconomische achterstand van minderheden en migranten kan worden verklaard. Slechts enkele studies doen dit wel. Zo laat Huijnk (2014b: 92, 97) zien dat meer dan de helft van het verschil in werkloosheid tussen niet-westerse migranten en autochtonen, en ruim veertig procent van het verschil in beroepsniveau, verklaard kan worden door individuele 'productieve kenmerken' zoals opleidingsniveau en arbeidservaring. Dit bevestigt de uitkomsten van eerder onderzoek (Bakker 2016; Dagevos 1998; Odé 2002; Van Tubergen 2004; Kanas en Van Tubergen 2009). Ook deze studies noemen *algemene* persoonskenmerken van migranten zoals opleidingsniveau, met name in Nederland gevolgd onderwijs, beheersing van de Nederlandse taal en werkervaring als belangrijke verklaringen van de bereikte sociaaleconomische positie. Dit geldt echter niet in gelijke mate voor alle migrantengroepen. Huijnk (2014: 98) constateert dat de productieve kenmerken bij 'overige niet-westerse migranten' (waaronder veel vluchtelingen) en Polen het bereikte beroepsniveau slechts beperkt verklaren. Kennelijk werken bij deze groepen veel hooggeschoolden in lage beroepen (overkwalificatie). Eerder al constateerde Dagevos (1998) dat het bereikte beroepsniveau bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders meer samenhangt met hun opleidingsniveau dan bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Bij deze laatste groepen spelen andere factoren (bijvoorbeeld discriminatie) kennelijk een grotere rol.

Het valt op dat genoemde studies vooral ingaan op individuele kenmerken van migranten ter verklaring van hun sociaaleconomische positie en minder op structurele factoren. Wel constateren alle studies dat individuele factoren het verschil met autochtonen slechts ten dele verklaren en dat daarnaast structurele factoren een rol spelen, waarbij bijvoorbeeld wordt gewezen op arbeidsmarktdiscriminatie. Recent SCP-onderzoek heeft vastgesteld dat arbeidsmarktdiscriminatie inderdaad voorkomt in Nederland en dat dit de sociaaleconomische achterstand van migranten vergeleken met autochtonen deels verklaart (Andriessen et al. 2012). Er is dus niet alleen sprake van achterstand op de arbeidsmarkt, maar ook van achterstelling. Veel andere structurele factoren komen echter niet aan bod in dit onderzoek. Alleen de dissertatie van Dagevos (1998) gaat in op het concurrerend perspectief: de theorie van gesegmenteerde arbeidsmarkten. Dagevos constateert dat ruim de helft van de Turkse en Marokkaanse werkenden werkzaam is in een 'secundair beroep'. Dit zou het lage beroepsniveau van deze groepen mede kunnen verklaren, aangezien er bij dit soort beroepen weinig kans is op mobiliteit naar hogere beroepen.

Dit artikel onderzoekt de beroepsmobiliteit van migranten vanuit twee theoretische invalshoeken: de 'human capital'-theorie (verder HCT) en de genoemde theorie van 'segmented labour markets' (verder SLM). We onderzoeken andere dan de gebruikelijke migrantengroepen en hanteren daarbij een internationaal perspectief. Centraal staat hier de beroepsmobiliteit van drie migrantengroepen (Braziliënen, Marokkanen en Oekraïners) in vier bestemmingslanden (Nederland, Noorwegen, Portugal en het Verenigd Koninkrijk). Verder wijkt ons onderzoek af van eerdere studies doordat we ook het beroepsniveau in het herkomstland (voor migratie) in de analyse betrekken. Hierdoor kunnen we laten zien dat migratie in veel gevallen gepaard gaat met sociale daling, althans wat betreft het beroepsni-

veau van migranten ('professional downgrading'). Hiermee kunnen we veranderingen in de beroepsposities van migranten analyseren gedurende twee transities in hun werkzame leven: de transitie van hun laatste baan in het herkomstland naar hun eerste baan na migratie en de transitie van hun eerste baan na migratie naar hun huidige baan in het bestemmingsland.

Onze onderzoeksvragen zijn drieledig: 1) ondervinden migranten veranderingen in hun beroepsstatus gedurende de twee transities, 2) zo ja, wat is de richting van deze verandering (sociale stijging of daling) en 3) welke factoren verklaren deze veranderingen? De centrale vraag is echter of migranten na verloop van tijd de professionele daling ten tijde van hun migratie weer goedmaken. HCT voorspelt dat migranten hun beroepspositie verbeteren naarmate ze langer in het bestemmingsland werkzaam zijn, met name omdat ze de taal leren, meer relevante werkervaring hebben en opnieuw onderwijs volgen. SLM-theorie voorspelt daarentegen dat migranten hun aanvankelijke lage beroepsniveau direct na migratie niet verbeteren omdat ze veelal werkzaam zijn op het secundaire segment van de arbeidsmarkt van waaruit sociale stijging nauwelijks mogelijk is.

De opbouw van dit artikel is als volgt. Hierna volgt eerst een nadere uitleg van de twee genoemde theorieën alsmede van andere factoren die van invloed kunnen zijn op de beroepspositie van migranten. Daarna beschrijven we de in dit onderzoek gebruikte data en de methoden van onderzoek. Dan volgen de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek: de beroepsmobiliteit van migranten ten tijde van migratie (laatste beroep voor versus eerste beroep na migratie) als hun beroepsmobiliteit sinds hun migratie (eerste versus huidige beroep in het bestemmingsland) alsmede de factoren die de beroepsmobiliteit kunnen verklaren. We eindigen met een korte discussie van de belangrijke uitkomsten in relatie met de twee leidende theoretische perspectieven achter ons onderzoek.

Internationale migratie en beroepsmobiliteit: theorieën en hypotheses

De neoklassieke 'human capital'-theorie (HCT) veronderstelt dat de arbeidsmarktuitskomsten (in termen van loon of beroepsstatus) van migranten, net als van iedereen, primair bepaald worden door individuele capaciteiten ('human capital') van werkenden (Becker 1964). Migranten starten direct na de migratie veelal in lage beroepsposities vanwege hun tekortschietende of niet-erkende opleidingen, gebrekkige taalbeheersing en geringe werkervaring in het bestemmingsland (Chiswick et al. 2003; Frenette en Morissette 2005; Reitz 2007). HCT gaat er echter van uit dat migranten deze achterstanden na verloop van tijd goedmaken en dat het verschil qua loon- of beroepsniveau met autochtonen geleidelijk zal verdwijnen. Dit alles resulteert in een U-vormig patroon van beroepsmobiliteit: van hoger naar lager ten tijde van de migratie, daarna weer stijgend (Chiswick et al. 2003). In een eerder onderzoek liet Chiswick (1978) zien dat migranten hun loonachterstand op autochtonen inlopen en hen soms zelfs inhalen. Dit kan worden verklaard doordat migranten na langere tijd de taal beter spreken, meer relevante werkervaring hebben en zich in het algemeen meer aanpassen aan de mores

van het bestemmingsland (Vallejo 2009). We zagen dat diverse Nederlandse studies tot vergelijkbare uitkomsten komen.

Er is echter ook kritiek op HCT (vgl. Samers 2004: 126-128). Een eerste kritiek is dat HCT-studies het fenomeen van professionele daling direct na migratie vaak negeren (Bauder 2005, Reyneri 2001). Ten tweede geven ze een gesimplificeerd beeld van de beroepsloopbanen van migranten na migratie en kijken ze onvoldoende naar verschillen tussen migranten qua herkomst, gender of legale status. Zo lieten Bloom et al. (1995) zien dat migranten in Canada afkomstig uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika er minder goed in slagen om een vergelijkbaar loonniveau als Canadese autochtonen te behalen dan migranten uit Europa of Noord-Amerika. Borjas (1985) vond eerder een verschil in de periode van aankomst. Recente migranten in de Verenigde Staten slagen er minder goed in om een vergelijkbaar loonniveau als Amerikaanse autochtonen te behalen dan vroegere cohorten. Zulke uitkomsten vragen om een meer contextueel begrip van migratieprocessen en de daarop volgende incorporatie in de arbeidsmarkt dat aandacht schenkt aan de specifieke context van diverse bestemmingslanden.

De SLM-theorie (Piore 1979) voorspelt daarentegen dat migranten ook na langer verblijf in het bestemmingsland geconcentreerd zijn in laaggekwalificeerd en laagbetaald werk. Er zijn sociale en institutionele krachten aan het werk die de kansen van bepaalde categorieën werkenden (vrouwen, migranten) zodanig beperken dat ze als het ware verbannen worden naar de 'tweede divisie' van de arbeidsmarkt. Uitgangspunt is dat de arbeidsmarkt van westerse landen verdeeld is in twee of meer segmenten, waaronder het secundaire segment van laagbetaald, laaggekwalificeerd en vaak onzeker werk. Migranten zijn hier vaak sterk vertegenwoordigd, onder meer omdat autochtonen zulke 'migrantenbanen' niet accepteren, werkgevers vaak een voorkeur hebben voor migranten die 'willen werken' en ook omdat nieuwe werknemers deels via de sociale netwerken van migranten gerekruteerd worden (Piore 1979; Waldinger en Lichter 2003). Kenmerkend voor deze secundaire banen is dat 'they seldom offer chances of advancement toward better-paying, more attractive job opportunities' (Piore 1979: 17). Het resultaat is dat migranten ook op langere termijn gevangen blijven in dit soort onaantrekkelijke banen aan de onderkant van de arbeidsmarkt van de bestemmingslanden. De sociale daling die veel migranten direct na migratie meemaken is niet tijdelijk, zoals HCT suggereert, maar permanent (Simon et al. 2014).¹ We ontleen de volgende drie hypothesen aan de tot dusver besproken theorieën en onderzoeksbevindingen:

1 Het onderzoek van Dagevos (1998: 121-127) nuanceert deze centrale stellingname van de SLM-theorie. Dagevos laat zien dat sommige migrantengroepen (Turken, Marokkanen) in sterkere mate geconcentreerd zijn in secundaire banen dan andere (Surinamers, Antillianen). Bovendien laat hij zien dat Turken en Marokkanen minder kans hebben om uit dit secundaire segment te ontsnappen. Een aanzienlijk deel van de Surinaamse, Antilliaanse en autochtone werkenden in dit segment kreeg binnen enkele jaren (van 1988 op 1994) een betere beroepspositie. Deze ontsnappingskansen worden vooral verklaard door het opleidingsniveau van betrokkenen, dat wil zeggen de centrale variabele bij HCT.

Hypothese 1: Na de neerwaartse beroepsmobiliteit direct na migratie ervaren de meeste migranten na verloop van tijd een opwaartse beroepsmobiliteit (HCT-hypothese).

Hypothese 2: Na de neerwaartse beroepsmobiliteit direct na migratie ervaren de meeste migranten ook na verloop van tijd stabiele beroepsposities (SLM-hypothese).

Hypothese 3: Meer recente cohorten hebben minder kans dat ze bij hun start op de arbeidsmarkt direct na migratie opwaartse beroepsmobiliteit ervaren dan eerdere migranten.

Aanvullend benoemen we nog enkele factoren die blijkens eerder onderzoek van invloed zijn op de arbeidsmarkttrajecten van migranten. In de eerste plaats zijn dat genderverschillen. Zoals Morokvasic (1984: 886) stelt, zijn vrouwen:

‘the most vulnerable, most flexible and, at least in the beginning, the least demanding work force. They have been incorporated into sexually segregated labor markets at the lowest stratum in high technology industries or at the “cheapest” sectors in those industries which are labor intensive and employ the cheapest labor to remain competitive.’

Powers en Seltzer (1998) lieten verder zien dat hoewel mannelijke en vrouwelijke migranten in de Verenigde Staten hun beroepsposities na verloop van tijd konden verbeteren – zoals verwacht door HCT – mannen hierin beter slagen dan vrouwen. Vrouwen blijven vaker op een stabiel laag beroepsniveau na migratie.

Ten tweede is de legale status van migranten van invloed op de sociale stijgingskansen van migranten. Onderzoek over ‘civic stratification’ laat zien dat migranten met een zwakke legale status (irregulier verblijf, maar ook een tijdelijke verblijfsvergunning of beperkte toegang tot de formele arbeidsmarkt – zoals bij buitenlandse studenten of au pairs) beperkte kansen hebben op een goede sociale positie in het bestemmingsland (Kofman 2002; Morris 2003; Snel et al. 2014). Een van de redenen is dat migranten met een kwetsbare of zonder legale status eerder geneigd zijn onaantrekkelijk werk te aanvaarden (Chaves 1992; Rodriguez en Mearns 2012; Van Nieuwenhuyze 2009) en daarom een grotere kans hebben om gevangen te blijven in het onderste, secundaire segment van de arbeidsmarkt. Tot slot is sociale steun een belangrijke factor voor de sociale positie en mobiliteitskansen van migranten. Migrantenunderzoek laat uitvoerig zien dat informele steun binnen migrantennetwerken migratie vergemakkelijkt (Boyd en Novak 2012; Massey et al. 2005) en nieuwkomers toegang geeft tot banen in het bestemmingsland (Waldinger en Lichter 2003). Ontvangen steun geeft migranten een makkelijkere start in het bestemmingsland en we veronderstellen dat dit ook positief uitwerkt op hun verdere beroepsloopbanen. Op basis van deze overwegingen formuleren we nog drie hypothesen aangaande factoren die de beroepsmobiliteit van migranten tussen hun eerste en huidige baan in het bestemmingsland kunnen beïnvloeden:

Hypothese 4: Mannelijke migranten ervaren vaker opwaartse mobiliteit dan vrouwelijke migranten.

Hypothese 5: Migranten met een zwakke legale status ervaren vaker stabiele beroepsposities (of neerwaartse mobiliteit) dan migranten met een sterkere legale status.

Hypothese 6: Migranten die steun krijgen om hun eerste baan in het bestemmingsland te vinden ervaren minder vaak neerwaartse beroepsmobiliteit dan migranten die zulke steun niet kregen.

Data en onderzoeksmethoden

De in dit artikel gebruikte data zijn verzameld voor het onderzoek *Theorizing the Evolution of European Migration Systems (THEMIS)*.² Voor dit onderzoek zijn in vier Europese bestemmingslanden (Nederland, Noorwegen, Portugal, Verenigd Koninkrijk) migranten afkomstig uit drie non-EU-herkomstlanden (Brazilië, Marokko, Oekraïne) geïnterviewd. De selectie van de drie categorieën migranten werd ingegeven door het doel van het onderzoek om in de studie uiteenlopende migratiegeschiedenissen (bijvoorbeeld gevestigde migratiestromen zoals vanuit Marokko naar Nederland of vanuit Brazilië naar Portugal naast relatief nieuwe migratiestromen zoals vanuit Brazilië of Oekraïne naar Nederland) te analyseren. Ook beoogde het onderzoek zowel gevallen van toenemende migratie als van afnemende migratie te beschouwen. Migratie vanuit Marokko naar Nederland en vanuit zowel Brazilië als Oekraïne naar Portugal zijn duidelijke voorbeelden van dalende migratie (Snel et al. 2016; Fonseca et al. 2016). Alle andere migratie-‘corridors’ (migratiestromen tussen twee landen) binnen het project laten groeiende migratie zien (zie voor een overzicht van het hele project: Blakewell et al. 2016). Het THEMIS-onderzoek bestond uit zowel kwalitatieve als kwantitatieve dataverzameling. Er zijn 357 semigestructureerde interviews gehouden met migranten geboren in de drie herkomstlanden (rond 30 interviews per herkomstgroep in ieder bestemmingsland). De respondenten werden op specifieke plaatsen gezocht. In Nederland interviewden we Brazilianen met name in Amsterdam, Marokkanen in Rotterdam en Oekraïners in het Westland. De respondenten werden gevonden middels strategische *snowball sampling*, waarbij gestreefd werd naar een diverse onderzoekspopulatie in termen van geslacht, leeftijd, sociale klasse, verblijfsduur en migratiemotief. De interviews brachten onder meer de persoonlijke migratiegeschiedenis van respondenten, hun banden met de migrantengemeenschap in het bestemmingsland en hun contacten met en steun aan familie en vrienden in het herkomstland in kaart. De interviews zijn letterlijk getranscribeerd en vervolgens door alle onderzoeksteams gezamenlijk gecodeerd met behulp van Nvivo. Voor dit artikel hebben we voornamelijk interviewfragmenten gebruikt die als ‘occupation in country of residence’ gecodeerd waren.

2 Het THEMIS-onderzoek is mogelijk gemaakt door financiële steun van het NORFACE-onderzoeksprogramma ‘Migration in Europe – Social, Economic, Cultural and Policy Dynamics’.

Daarnaast zijn in totaal 2.859 surveys afgenomen met Brazilianen, Marokkanen en Oekraïners in de vier bestemmingslanden. Het criterium hierbij was dat respondenten zelf of één van beide ouders geboren is in het herkomstland, maar de overgrote meerderheid van hen betrof eerstegeneratiemigranten. Omdat we de beroepsposities van migranten voor en na migratie vergelijken, gebruiken we hier alleen gegevens van eerstegeneratiemigranten die na hun zestiende jaar gemigreerd zijn en die direct (niet via andere landen) van het herkomstland naar het huidige bestemmingsland gemigreerd zijn (N= 2514). Voor het THEMIS-onderzoek zijn ook kwalitatieve én kwantitatieve interviews gedaan in de herkomstlanden, maar die data worden hier niet gebruikt.³

Bij de surveys onder migranten in de bestemmingslanden is gebruikgemaakt van Respondent Driven Sampling (RDS).⁴ Hiervoor is gekozen omdat diverse bestemmingslanden geen bevolkingsregisters hebben waaruit een steekproef van migranten kon worden getrokken. Bovendien geldt RDS als bij uitstek geschikt om moeilijk bereikbare categorieën (zoals irreguliere migranten) voor onderzoek te rekruteren. Zo interviewden we relatief veel (19%) migranten zonder geldige verblijfspapieren, vooral Brazilianen en Oekraïners – een categorie die per definitie buiten beeld is als men uitgaat van formele bevolkingsregistraties. Kenmerkend voor RDS is dat respondenten een financiële beloning krijgen, zowel voor het interview zelf als voor het aanleveren van nieuwe respondenten. Achteraf moeten we constateren dat hierdoor sommige categorieën (laaggeschoolde werkers, werklozen, gepensioneerden, niet-werkende vrouwen en studenten) wat sterker vertegenwoordigd zijn in onze populatie en dat we hooggeschoolde werkers in alle vier de bestemmingslanden vrij moeilijk konden bereiken. Op mogelijke gevolgen hiervan komen we terug in de discussie.

De beroepsmobiliteit van respondenten werd in kaart gebracht door hen eerst te vragen naar hun belangrijkste activiteit en eventuele beroep in de laatste drie maanden voor migratie. Daarna werd gevraagd of ze ooit gewerkt hebben in het bestemmingsland en zo ja, wat hun eerste beroep was. Als ze niet werkten, werd gevraagd wat hun belangrijkste activiteit was in het eerste jaar na aankomst. vervolgens werden alle respondenten gevraagd wat hun belangrijkste activiteit op het moment van het interview is. Respondenten konden steeds betaald werk en acht verschillende niet-werkactiviteiten (werkzoekend, zorg voor huishouden, gepensioneerd, enz.) opgeven. Werkende respondenten werd naar hun beroep gevraagd, waarbij we gebruikmaakten van een aangepaste versie van het beroepschema van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1979). Respondenten kregen een lijst met beroepen voorgelegd die waren gecategoriseerd volgens de hoofdcategorieën van het EGP-schema. Stond hun eigen beroep niet op de lijst, dan werd hun gevraagd tot welke hoofdcategorie hun beroep behoorde. De hoofdcategorieën waren: I higher-level professionals, managers, entrepreneurs, II associated professionals, lower management, technicians, III routine clerical, sales

3 Zie Carling en Jolivet (2016) voor een uitvoerige beschrijving van dataverzameling en gehanteerde onderzoeksmethoden van het THEMIS-onderzoek.

4 In het geval van Oekraïners in Nederland en Brazilianen in Noorwegen is overgestapt op snowball sampling omdat RDS hier niet lukte.

and other non-manual workers, IV small employers, independent workers, V manual foremen, supervisors, VI skilled manual work, machine operators (not agriculture), VIIa semi-skilled and unskilled workers (not agriculture), VIIb agricultural workers (termen en cijfers volgens EGP). We voegden er een extra categorie aan toe: VIII informele bestaansstrategieën (bedelen, straatmuzikanten, etc.). Hiermee konden we de beroepsposities van respondenten vaststellen op drie momenten in de tijd: voor migratie, direct na migratie en ten tijde van het interview. Hiermee brengen we twee transitieën in kaart: ten tijde van de migratie en de periode vanaf de migratie tot de huidige situatie. Per transitie gingen we na of de respondent een lagere beroepspositie kreeg (neerwaartse mobiliteit), een gelijke beroepspositie hield (stabiliteit) of een hogere beroepspositie kreeg (opwaartse mobiliteit). Om te achterhalen welke factoren de beroepsmobiliteit beïnvloeden, zijn twee multinomiale regressiemodellen opgesteld. De eerste regressie beschrijft de eerste transitie: van laatste baan in herkomstland naar eerste baan in bestemmingsland (tabel 4). De tweede regressie beschrijft de tweede transitie: van eerste naar huidige baan in het bestemmingsland (tabel 5). Bij beide analyses werden alleen respondenten meegenomen die op beide momenten betaald werk verrichtten. Niet-werkende respondenten zijn niet in de analyse meegenomen omdat van hen geen beroepsniveau bekend was.

De onafhankelijke variabelen verschillen enigszins in beide regressies. Bij de eerste regressie namen we periode van aankomst op als variabele: van 1945 tot 1998, van 1999 tot 2008 en van 2009 tot 2012. De eerste periode is zeer lang, maar er waren relatief weinig respondenten voor 1999 aangekomen (afgezien van veel Nederlandse Marokkanen). Met de laatste periode kunnen we de effecten van de financiële crisis van 2008 in beeld brengen. Bij de tweede transitie vervingen we deze variabele door verblijfsduur in het bestemmingsland omdat dit de centrale variabele is waarmee we een onderscheid kunnen maken tussen de HCT- en de SLM-theorie. Beide variabelen konden niet tegelijkertijd in de analyse worden opgenomen omdat ze statistisch gezien niet van elkaar onderscheiden kunnen worden. In beide regressies gebruikten we verder variabelen omtrent de legale status van de respondent op het moment van aankomst en op het moment van het interview. Zo vroegen we welke verblijfsdocumenten respondenten hadden op het moment van aankomst, waarbij we een onderscheid maakten tussen tijdelijke en meer permanente verblijfspapieren (ook wanneer respondenten aangaven de nationaliteit van een EU-land te hebben) en anders. Om de huidige verblijfsstatus van respondenten na te gaan, vroegen we wat voor verblijfsdocument zij momenteel hebben. Hierbij werden de opties 'geen geldige papieren' en 'verblijfsvergunning aangevraagd maar nog niet gekregen' aangemerkt als 'geen legale status'. Een andere variabele in de regressies betreft ontvangen sociale steun. Die werd gemeten met de vraag of respondenten hulp hadden ontvangen bij het vinden van hun eerste baan in het bestemmingsland.

Verder werden in beide regressies de volgende onafhankelijke variabelen opgenomen: herkomstland, bestemmingsland, geslacht, leeftijd ten tijde van migratie en ten tijde van het interview, beide zaken gekwadeerd, migratiemotief en hoogst behaalde opleiding zowel in het herkomstland als ten tijde van het interview. We onderscheiden vier onderwijsniveaus: (0) basisonderwijs, (1) lager secundair

onderwijs (tot hooguit 16 jaar), (2) hoger secundair onderwijs of middelbaar beroepsonderwijs (tot 18 jaar) en (3) hoger beroeps- of academisch onderwijs. In de eerste analyse gebruikten we alleen het onderwijsniveau in het herkomstland als controlevariabele. In de tweede analyse gebruikten we het hoogst behaalde onderwijsniveau als controlevariabele. In de eerste analyse gebruikten we verder beroepsniveau in het herkomstland als controlevariabele, in de tweede analyse het beroepsniveau in herkomst- en bestemmingsland. Het was belangrijk om deze variabelen in de regressie op te nemen om een goed beeld te krijgen van het effect van onderwijs op de beroepsmobiliteit (vgl. Simon et al. 2014). We hercodeerden de vroegere beroepsstatus in vier categorieën: (0) niet-werkend, (1) hoger (beroepsklassen I en II), (2) middelbaar (beroepsklassen III tot VI) en (3) lager (beroepsklassen VIIa en b).

In de tweede regressie namen we als extra controlevariabelen op of respondenten in het bestemmingsland onderwijs hadden gevolgd en hun belangrijke activiteit in het eerste jaar na migratie (werk of niet-werkend). Met dit laatste wilden we nagaan of een slechte startpositie na migratie (geen baan vinden) effect heeft op de latere beroepsmobiliteit. Tot slot namen we het belangrijkste migratiemotief van migranten als controle in de regressie op. Respondenten konden kiezen tussen: het leven in een ander land ervaren c.q. de taal leren, werk, studie en bij familie of vrienden zijn. Missende antwoorden zijn uit de analyses verwijderd. Alleen bij leeftijd en leeftijd ten tijde van migratie werden vier missende antwoorden vervangen door de gemiddelde leeftijd.

Arbeidsmarktposities van migranten in transitie: uitkomsten

In totaal gebruiken we survey data van 2.514 migranten: 904 Brazilianen, 751 Marokkanen en 859 Oekraïners. We interviewden iets meer vrouwen dan mannen (57% vs. 43%). Contrair aan stereotiepe beelden van non-EU-migranten waren onze respondenten veelal goed opgeleid. Meer dan een derde had minstens één jaar hoger onderwijs genoten in het herkomstland; iets minder respondenten hadden hoger secundair of middelbaar beroepsonderwijs afgerond. Eén op de vijf respondenten had daarnaast onderwijs gevolgd in het bestemmingsland. Toch waren niet alle respondenten hoogopgeleid. Een deel van hen betrof laaggeschoolde Marokkanen en hun partners die in de jaren zestig en zeventig als ‘gastarbeider’ naar Europa waren gekomen. De grote meerderheid van de respondenten (77%) arriveerde echter na 1999 in de bestemmingslanden. De helft van de respondenten arriveerde tussen 1999 en 2008, een kwart arriveerde na 2008, nadat de economische crisis in Europa uitbrak.

Ook de gegevens over de legale status van respondenten zijn interessant. Bij aankomst had bijna iedereen geldige verblijfspapieren, die men voor de reis of bij de grens had gekregen. De meerderheid (65%) had tijdelijke verblijfspapieren, 25% had een langere verblijfsvergunning en voor de resterende 10% was een andere situatie van toepassing. Echter, op het moment van het interview had bijna één op de vijf respondenten geen geldige verblijfspapieren (inclusief degenen die nog op papieren wachtten). Vooral een tijdelijke verblijfsvergunning op het moment

van aankomst resulteert vaak in illegaal verblijf op langere termijn, bijvoorbeeld als migranten langer blijven dan de duur van het visum. Tot slot kwam het migratiemotief van respondenten aan bod. Bijna de helft van hen (44%) migreerde primair vanwege werk, anderen (29%) vanwege vrienden of familie (inclusief huwelijksmigranten), om het land dan wel de taal te leren kennen (17%) of voor studie (11%). Ondanks deze uiteenlopende migratiemotieven werkte twee derde van de respondenten al in het eerste jaar na migratie. Velen van hen (63%) ontvingen steun bij het vinden van de eerste baan.

Eerste transitie: van laatste baan in herkomstland naar eerste baan in bestemmingsland

We beginnen met de eerste transitie: de arbeidsmarktpositie voor migratie ('laatste baan in herkomstland') en direct daarna ('eerste baan in bestemmingsland'). Tabel 1 laat zien dat 8% van de respondenten in het herkomstland een hoger professioneel beroep (I) en dat 15% een lager professioneel beroep had, maar dat velen van hen na migratie in geschoold of ongeschoold werk of in agrarisch werk (VI, VIIa of VIIb) terecht kwamen – een duidelijk voorbeeld van neerwaartse mobiliteit. Ruim een derde van de respondenten (37%) werkte niet in het herkomstland; het betrof studenten (19% van de totale populatie), huisvrouwen (12%) of werklozen (6%). Toch vond een grote meerderheid van alle respondenten (86%), ook degenen die eerder niet werkten, een baan na migratie. Bijna driekwart (72%) vond in het eerste jaar na migratie geschoold of ongeschoold werk (VI, VIIa of VIIb).

Tabel 3 (linkerhelft) vat de uitkomsten van tabel 1 samen in drie categorieën (alleen respondenten die zowel voor als direct na de migratie werkten, zijn meegenomen in deze analyse): beroepsstabiliteit (de diagonaal uit tabel 1), opwaartse mobiliteit (onder de diagonaal) en neerwaartse mobiliteit (boven de diagonaal). Het is duidelijk dat migratie voor de grote meerderheid van de respondenten neerwaartse mobiliteit betekende. Hun eerste beroep na migratie was van lager niveau dan hun beroep voor migratie: 59% van de respondenten maakte neerwaartse mobiliteit mee, slechts 8% opwaartse mobiliteit. Bijvoorbeeld: ruim een derde (35%) van de respondenten met een hoger professioneel beroep (I) in het herkomstland kreeg als eerste baan na migratie ongeschoolde handarbeid of agrarisch werk (VIIa+b). Hetzelfde geldt voor 60% van de respondenten die in het herkomstland nog een lager professioneel beroep (II) hadden. Neerwaartse beroeps-mobiliteit is dus een wijdverbreide ervaring na migratie, maar dit betekent niet dat respondenten er ook financieel op achteruitgaan. Zoals een van hen het vertelt:

Tabel 1 Belangrijkste activiteit in herkomstland vergeleken met eerste baan in bestemmingsland (N = 2496) (rij-percentages)

Belangrijkste activiteit in herkomstland	Eerste baan in het bestemmingsland										Totaal	
	I	II	III	IV	V	VI	VII-a	VII-b	Informele bestaansstrategie	Geen betaalde baan		
I	14,4%	8,9%	6,9%	1,0%	0,0%	3,5%	32,7%	2,5%	0,5%	29,7%	202	8,1%
II	1,6%	10,7%	8,2%	0,3%	0,5%	7,7%	58,2%	2,2%	0,5%	9,9%	364	14,6%
III	0,0%	3,0%	15,2%	0,8%	0,0%	6,3%	63,7%	3,4%	1,3%	6,3%	237	9,5%
IV	0,0%	3,1%	5,4%	3,9%	0,0%	15,5%	55,8%	10,9%	0,8%	4,7%	129	5,2%
V	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	11,1%	16,7%	61,1%	5,6%	0,0%	5,6%	18	0,7%
VI	0,0%	0,8%	1,6%	0,0%	0,0%	40,7%	46,3%	6,9%	0,4%	3,3%	246	9,9%
VII-a	0,0%	0,9%	5,5%	0,5%	0,0%	9,5%	66,4%	7,3%	0,0%	10,0%	220	8,8%
VII-b	0,0%	0,0%	0,9%	0,9%	1,8%	2,8%	29,4%	64,2%	0,0%	0,0%	109	4,4%
Informele bestaansstrategie	0,0%	2,2%	0,0%	0,0%	0,0%	8,9%	51,1%	24,4%	4,4%	8,9%	45	1,8%
Geen betaalde baan	1,2%	4,1%	7,5%	0,0%	0,1%	7,7%	48,8%	9,3%	0,9%	20,5%	926	37,1%
Totaal	46	111	173	12	7	272	1279	236	18	342	2496	100,0%
	1,8%	4,4%	6,9%	0,5%	0,3%	10,9%	51,2%	9,5%	0,7%	13,7%	100,0%	

'The salary was really low, only 6 euro per hour, but at least I was provided accommodation to live in. The job was not very pleasant. Each day I was picked up from my apartment where I lived with 6 more people by bus, and came back only late night. After two weeks I was able to save more than 600 euros, which was already much more as I could possibly earn in Ukraine, even at my old job as logistics manager assistant...'. (Ivan, Oekraïense migrant in Nederland)

Er zijn echter uitzonderingen op dit patroon van neerwaartse beroepsmobiliteit. Zo kreeg 14% van de respondenten met een hoger professioneel beroep (I) in het herkomstland een vergelijkbare positie direct na de migratie. Een voorbeeld hiervan is Pedro, een hooggeschoolde Braziliaanse ingenieur die zijn huidige baan in Oslo kreeg via een internationaal opererende headhunter. Maar ook bij de wat lagere beroepsniveaus (II en III) voor migratie komen een beperkt aantal respondenten na migratie op hetzelfde beroepsniveau terecht. De kans op beroepsmatige stabiliteit is echter veel groter bij respondenten die ook voor migratie al laag- of ongeschoold handarbeid (66%) of agrarisch werk (64%) deden. Ook bij hen is dus geen sprake van sociale daling. Dit is niet verwonderlijk omdat daling vanuit de laagste posities niet mogelijk is.

Tweede transitie: van eerste naar huidige baan in bestemmingsland

De cruciale vraag is echter of migranten opwaartse mobiliteit ervoeren sinds hun eerste baan in het bestemmingsland. De uitkomsten staan in tabellen 2 en 3 (rechterhelft). In tegenstelling tot wat HCT voorspelde, lukte het onze respondenten meestal niet om in de loop van de tijd een hogere beroepspositie te krijgen. Bij twee derde is de huidige baan van de respondent op hetzelfde niveau als de eerste baan na migratie. Ongeveer de helft van de respondenten die direct na de migratie geschoolde of ongeschoolde handarbeid of agrarisch werk (VI, VIIa, VIIb) verrichten, deed ten tijde van het interview vergelijkbaar werk. Ruim een kwart van hen (30,9%) verbleef al tien jaar of langer in het bestemmingsland zonder een hoger beroepsniveau te behalen. Voor de meeste respondenten betekende een stabiele beroepspositie dus stabiel aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Zelfs wanneer men van beroep veranderde, was eerder sprake van horizontale mobiliteit, zoals ook uit ander onderzoek blijkt (Pereira 2012):

'...It was a factory in Etten Leur where we had to pack stuff. I worked there for about eight months. After that, I started working in another bar. I worked two jobs for a while and after that I started working as a cleaning lady.' (Irina, Oekraïense immigrant in Nederland)

'In the years that followed, I had different jobs ... I've worked for some years as a cleaner, but also taking care of elderly in a home. My husband also has worked in different companies. After his job in the ice-factory, he worked some years as a bridge maintainer and after that as a greengrocer.' (Nadia, Marokkaanse immigrant in Nederland)

Tabel 2 Eerste baan in bestemmingsland vergeleken met huidige baan (N = 2491) (rij-percentages)

		Huidige baan in bestemmingsland												
		I	II	III	IV	V	VI	VII-a	VII-b	Informele bestaans- strategie	Geen betaalde baan	Totaal		
Eerste baan in bestemmingsland	I	84,8%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,2%	0,0%	0,0%	13,0%	46	1,8%	
	II	8,0%	59,3%	4,4%	1,8%	0,0%	3,5%	2,7%	0,0%	0,0%	20,4%	113	4,5%	
	III	8,1%	19,2%	27,3%	2,3%	1,2%	2,9%	12,8%	0,6%	0,0%	25,6%	172	6,9%	
	IV	8,3%	8,3%	8,3%	33,3%	0,0%	8,3%	0,0%	0,0%	0,0%	33,3%	12	0,5%	
	V	0,0%	12,5%	0,0%	0,0%	25,0%	25,0%	12,5%	0,0%	0,0%	25,0%	8	0,3%	
	VI	0,7%	4,0%	1,5%	1,5%	1,8%	53,8%	13,6%	2,2%	0,4%	20,5%	273	11,0%	
	VII-a	1,3%	6,8%	4,9%	2,2%	0,6%	9,9%	47,6%	0,9%	0,2%	25,6%	1278	51,3%	
	VII-b	0,8%	1,7%	0,0%	0,8%	0,0%	10,2%	12,7%	48,3%	0,4%	25,0%	236	9,5%	
	Informele bestaans- strategie	0,0%	22,2%	0,0%	11,1%	0,0%	5,6%	16,7%	0,0%	33,3%	11,1%	18	0,7%	
	Geen betaalde baan	0,0%	1,5%	0,9%	0,3%	0,3%	0,0%	1,8%	0,0%	0,3%	94,9%	335	13,4%	
Totaal		84	213	123	47	18	311	711	132	11	841	2491	100,0%	
		3,4%	8,6%	4,9%	1,9%	0,7%	12,5%	28,5%	5,3%	0,4%	33,8%	100,0%		

Tabel 3 *Mobiliteit tussen baan in herkomstland, eerste baan in bestemmingsland en huidige baan in bestemmingsland*

	Van laatste baan in herkomstland naar eerste baan in bestemmingsland		Van eerste naar huidige baan in bestemmingsland	
	N	%	N	%
Daling	829	58,5	100	6,1
Stabiel	477	33,6	1.075	65,8
Stijging	112	7,9	458	28,0
Totaal	1.418	100,0	1.633	100,0

Interessant is wederom de stabiele positie van hooggeschoolde professionals zoals docenten, architecten, accountants, advocaten of artsen. Veel migranten die direct na migratie al een hoger professioneel beroep (I) hadden, hadden dat ten tijde van het interview nog steeds. Dit laat zien hoe internationaal opererende, hooggeschoolde professionals in staat zijn vergelijkbare posities te behouden. Roman, een Oekraïense migrant in Nederland legt uit:

'So I have sent my portfolio to 70, 80 offices ... and at the end 'Architect' offered me a job. We had an interview via Skype; their main office is in Rotterdam. I am happy I work in the 'Architect'; it is great for my portfolio. Now, I will be accepted in any architecture office.'

Een klein aantal respondenten (6%) ervoer neerwaartse beroepsmobiliteit sinds hun eerste baan na migratie (tabel 3 rechterhelft (merk op dat hier alleen respondenten zijn meegenomen die werkten zowel direct na migratie als ten tijde van het interview). Bijvoorbeeld, 22 personen die eerst nog administratief werk deden of in winkels werkten (III), verrichtten ten tijde van het interview ongeschoolde handarbeid (VIIa). Verder laat tabel 2 zien dat een derde van alle respondenten ten tijde van het interview niet (meer) werkte. Sommigen hadden nooit gewerkt in het bestemmingsland, anderen waren op een bepaald moment gestopt met werken. Zeker voor degenen die hun huidige situatie als 'werkloos' karakteriseerden (ruim een kwart van degenen die ten tijde van het interview niet meer werkten; gegevens niet in de tabel) is ook dit een duidelijk voorbeeld van neerwaartse mobiliteit. Aan de andere kant laat tabel 3 (rechterhelft) ook zien dat ruim een kwart van de respondenten opwaartse beroepsmobiliteit doormaakte sinds hun eerste baan in het bestemmingsland. Bijvoorbeeld: 130 respondenten begonnen direct na de migratie met ongeschoolde handarbeid (VIIa) en doen nu geschoold werk (VI).

Tabel 4 *Multinomiale regressie op mobiliteit van beroepsstatus in herkomstland naar eerste beroepsstatus in bestemmingsland (N = 1355)*

	Neerwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse vs. neerwaartse mobiliteit	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Intercept	1,944~		-1,711		-3,655*	
Herkomstland (Oekraïne = ref)						
Brazilië	-1,246***	0,288	0,215	1,239	1,461***	4,310
Marokko	-0,446	0,640	-0,114	0,892	0,332	1,393
Bestemmingsland (UK = ref)						
Nederland	-0,737**	0,479	0,043	1,044	0,780~	2,181
Noorwegen	-0,691*	0,501	0,066	1,068	0,757	2,132
Portugal	-0,830***	0,436	-0,227	0,797	0,604	1,829
Periode van aankomst (2009-2012 = ref)						
1945-1998	-0,194	0,824	0,715~	2,044	0,909*	2,481
1999-2008	-0,029	0,972	0,205	1,228	0,234	1,263
Verblijfsstatus bij aankomst (kort = ref)						
Meer permanente vergunning	-0,385~	0,680	0,240	1,271	0,625~	1,868
Anders	-0,172	0,842	-0,323	0,724	-0,151	0,860
Geslacht (vrouw = ref)	-0,227	0,797	0,415	1,514	0,642**	1,900
Verkregen steun (nee = ref)						
Ja, steun ontvangen	-0,940***	0,391	-0,075	0,927	0,864**	2,374
Had al arbeidscontract	-1,609***	0,200	-0,678	0,508	0,931~	2,537
Leeftijd bij migratie	0,090	1,094	0,035	1,035	-0,055	0,946
Leeftijd bij migratie ²	-0,001	0,999	0,000	1,000	0,001	1,001
Onderwijs in herkomstland (hoger onderwijs = ref)						
Basisonderwijs	0,114	1,120	-0,483	0,617	-0,597***	0,551
Lager secundair onderwijs	0,387	1,473	-0,767	0,464	-1,154*	0,315
Hoger secundair onderwijs	0,559*	1,750	-0,194	0,824	-0,754*	0,471
Migratiemotief (werk = ref)						
Taal en cultuur	0,418~	1,519	-0,431	0,650	-0,849*	0,428
Studie	0,069	1,072	0,463	1,589	0,394	1,482
Familie/vrienden	0,302	1,352	-0,328	0,721	-0,629	0,533
Beroepsstatus laatste baan in herkomstland (laag = ref)						
Hoog	3,178***	24,004	-1,540**	0,214	-4,718***	0,009
Midden	3,247***	25,723	0,461	1,586	-2,786***	0,062
N	1355		1355		1355	
Nagelkerke R ²	0,497		0,497		0,497	

*** p < .001 ** p < .010 * p < .050 ~ p < .100 (two-tailed)

Source: THEMIS 2012

De beschrijvende resultaten samenvattend, kunnen we stellen dat neerwaartse beroepsmobiliteit direct na de migratie een wijdverbreide ervaring is van veel migranten (Bauder 2005; Chiswick et al. 2003; Kelly 2011; Lubbers en Gijsberts; Reyneri 2001; Waldinger en Lichter 2003). Minder dan één op de tien respondenten ervoer opwaartse beroepsmobiliteit na migratie. Wel gaan veel migranten na migratie er financieel op vooruit, zoals Ivan (een Oekraïense migrant in Nederland) duidelijk maakte. In de tweede plaats bleek dat de meerderheid van de respondenten hun beroepspositie ook na verloop van tijd in het bestemmingsland niet kon verbeteren. De meeste respondenten bleven gevangen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, zoals voorspeld door SLM-theorie. Sterker nog, een aanzienlijk aantal respondenten dat direct na aankomst nog werkte, is inmiddels uitgesloten van de arbeidsmarkt. Er zijn echter twee uitzonderingen op deze negatieve uitkomsten. Ten eerste, enkele migranten die in het herkomstland gekwalificeerde professionele beroepen hadden, kwamen na de migratie in vergelijkbare beroepen terecht (zowel hun eerste baan als ten tijde van het interview). Ten tweede, een op de drie respondenten maakte opwaartse beroepsmobiliteit door sinds hun eerste baan na migratie – hoeveel het doorgaans een geringe stijging was.

Tabel 5 *Multinomiale regressie op mobiliteit van eerste beroepsstatus in bestemmingsland naar huidige beroepsstatus (N = 1595)*

	Neerwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse vs. neerwaartse mobiliteit	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Intercept	-3,491***		-2,383***		1,108	
Herkomstland (Oekraïne = ref)						
Brazilië	-0,352	0,703	-,0150	0,861	0,202	1,224
Marokko	-0,231	0,793	-1,847***	0,158	-1,616***	0,199
Bestemmingsland (UK = ref)						
Nederland	0,384	1,468	-1,215***	0,297	-1,599***	0,202
Noorwegen	0,082	1,085	-0,383	0,682	-0,465	0,628
Portugal	1,030*	2,800	-0,753***	0,471	-1,783***	0,168
Verblijfsduur	0,047~	1,048	0,111***	1,118	0,064*	1,067
Huidige legale status (illegaal = ref)	-0,091	0,913	0,421*	1,524	0,512	1,668
Geslacht (vrouw = ref)	0,300	1,350	1,023***	2,782	0,724*	2,062
Verkregen steun (nee = ref)						
Ja, steun ontvangen	-0,146	0,864	0,279	1,322	0,425	1,530
Had al arbeidscontract	-0,265	0,767	-0,038	0,963	0,227	1,255
Leeftijd	-0,012	0,988	0,086**	1,089	0,098~	1,103
Leeftijd ²	0,000	1,000	-0,002***	0,998	-0,003*	0,997

Tabel 5 (Vervolg)

	Neerwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse mobiliteit vs. stabiel		Opwaartse vs. neerwaartse mobiliteit	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Hoogst behaalde opleiding (hoger onderwijs = ref)						
Basisonderwijs	-1,475*	0,229	-0,930**	0,395	0,545	1,724
Lager secundair onderwijs	0,129	1,138	-0,179	0,836	-0,308	0,735
Hoger secundair onderwijs	0,128	1,136	-0,305~	0,737	-0,433	0,649
Onderwijs in bestemmingsland gevolgd (nee = ref)	-0,145	0,865	1,152***	3,166	1,297***	3,659
Belangrijkste activiteit in eerste jaar (baan = ref)	1,035***	2,814	1,005***	2,731	-0,030	0,971
Migratiemotief (werk = ref)						
Taal en cultuur	-0,271	0,762	-0,069	0,933	0,202	1,224
Studie	0,057	1,058	0,475*	1,608	0,418	1,520
Familie/vrienden	-0,096	0,908	0,287	1,332	0,383	1,466
Beroepstatus laatste baan in herkomstland (laag = ref)						
Geen betaalde baan	-0,798*	0,450	0,035	1,036	0,833*	2,300
Hoog	-0,848*	0,428	0,324	1,383	1,172**	3,230
Midden	-0,129	0,879	0,261	1,299	0,391	1,478
Beroepstatus eerste baan in bestemmingsland (laag = ref)						
Hoog	1,557***	4,745	-2,862***	0,057	-4,419***	0,012
Midden	2,746***	15,581	0,019	1,019	-2,727***	0,065
N	1595		1595		1595	
Nagelkerke R ²	0,404		0,404		0,404	

*** p < .001 ** p < .010 * p < .050 ~ p < .100 (two-tailed)

Bron: THEMIS 2012

Beroepsmobiliteit verklaard

We gebruiken multinomiale regressie om na te gaan welke factoren van invloed zijn op de beroepsmobiliteit van respondenten. Tabel 4 vergelijkt de beroepspositie van migranten voor en direct na migratie. Tabel 5 vergelijkt de eerste baan na migratie van migranten met hun huidige beroepspositie. Alleen respondenten die op beide momenten een baan hadden, zijn in de analyse meegenomen. De drie kolommen in beide tabellen beschrijven respectievelijk 1) de kans dat respondenten neerwaartse mobiliteit ervaren versus de kans op een stabiele beroepspositie, 2) de kans dat ze opwaartse mobiliteit ervaren versus de kans op een stabiele beroepspositie en 3) de kans dat ze opwaartse mobiliteit ervaren versus de kans op neerwaartse mobiliteit. Aangezien maar weinig respondenten in tabel 4 opwaartse mobiliteit meemaakten, evenals weinig respondenten in tabel 5 neer-

waartse mobiliteit ervoeren, moeten we deze uitkomsten met enige voorzichtigheid bekijken. De Nagelkerke R^2 in tabel 4 laat zien dat het model goed past: 49,7% van de variantie in de mobiliteit na migratie kan verklaard worden door de in het model opgenomen factoren. Ook tabel 5 laat een behoorlijke verklaarde variantie zien (Nagelkerke $R^2 = 0,404$).

Transitie van herkomstland naar bestemmingsland

Het eerste wat opvalt in tabel 4 is het verschil tussen de drie herkomstgroepen. Brazilianen hebben een geringere kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) ($b = -1.246$, $p < .001$) en meer kans op opwaartse mobiliteit ($b = 1.461$, $p < .001$) (versus neerwaartse mobiliteit) vergeleken met de referentiegroep, Oekraïners. Bij Marokkaanse respondenten verschillen de kansen op beroepsmobiliteit weinig van die van Oekraïners. Daarnaast zijn er significante verschillen tussen de bestemmingslanden. Migranten in Nederland ($b = -0.737$, $p < .01$), Noorwegen ($b = -0.691$, $p < .050$), en Portugal ($b = -0.830$, $p < .001$) hebben minder kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) dan migranten in het Verenigd Koninkrijk. Migranten in Nederland ($b = 0.780$, $p < .100$) hebben een enigszins hogere kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) dan migranten in het Verenigd Koninkrijk.

Ook de periode van aankomst heeft enig effect op de mobiliteitskansen van migranten. Zo bleek de kans op opwaartse mobiliteit versus stabiliteit of daling groter voor migranten die voor 1998 arriveerden dan voor degenen die tussen 2009 en 2012 arriveerden. Dit zijn echter de enige significante verschillen tussen de drie cohorten. Hypothese 3, die veronderstelde dat meer recent gearriveerde migranten minder kans hebben op opwaartse beroepsmobiliteit dan eerdere migranten, wordt daarom niet bevestigd. Hypothese 4 voorspelt dat mannelijke migranten vaker opwaartse mobiliteit ervaren dan vrouwelijke migranten. We vinden inderdaad dat mannelijke respondenten meer kans hebben op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) ($b = 0.642$, $p < .010$) dan vrouwen. Dit is in lijn met deze hypothese.

Opvallender is echter dat vrouwelijke migranten niet vaker neerwaartse mobiliteit ervaren (versus stabiliteit) dan mannelijke migranten. Dit is contrair met hypothese 4.

Ook de legale status van migranten op moment van aankomst heeft enig effect op hun mobiliteitskansen. Dit bevestigt hypothese 5, die verwacht dat migranten met een zwakke legale status minder kansen op opwaartse mobiliteit hebben. Respondenten met een langdurige verblijfsvergunning op het moment van aankomst hebben 0,7 keer minder kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) dan degenen met enkel tijdelijke verblijfspapieren ($b = -0,385$, $p < .100$). Ook hebben respondenten met langdurige papieren meer kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) dan degenen met tijdelijke papieren ($b = 0.625$, $p < .100$). Dat migranten met een zwakke legale status kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt blijkt ook uit onze interviews. Zo vertelde Irina, een Oekraïense migrant, over haar ervaringen in Nederland:

‘... the third day after our arrival he sent me to a job in Dordrecht. It was in a bar. And the first day I started there, immediately the police came. I was really scared. ... my husband didn’t work for a year. He could not get a job. They all said: a man without papers cannot work. It was really hard.’

Hypothese 6 gaat over verkregen steun bij het vinden van de eerste baan na migratie. Respondenten die steun ontvingen, hebben inderdaad minder kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) ($b = -0.940$, $p < .001$) en meer kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) ($b = 0.864$, $p < .010$) dan respondenten die geen steun ontvingen. Dit bevestigt hypothese 6.

We vonden geen effect van leeftijd en slechts beperkte effecten van migratiemotieven op de mobiliteitskansen van migranten. Het hoogst bereikte opleidingsniveau in het herkomstland heeft wel licht effect op de mobiliteitskansen van migranten. Migranten met enkel secundair onderwijs hebben meer kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) ($b = 0.559$, $p < .050$) dan degenen die hoger onderwijs hadden afgerond. Aan de andere kant hebben alle onderwijscategorieën minder kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) dan migranten die in het herkomstland hoger onderwijs hadden afgerond. Anders gezegd, een hoger onderwijsniveau in het herkomstland vergroot tot op zekere hoogte de kansen op opwaartse mobiliteit na migratie. Verder heeft de eerdere beroepspositie van migranten (in het herkomstland) een sterk effect op hun mobiliteitskansen na migratie. Respondenten met een middelbaar of hoger beroepsniveau in het herkomstland hebben meer kans op neerwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) ($b = 3.178$, $p < .001$ voor hogere posities en $b = 3.247$, $p < .001$ voor middelbare posities) en minder kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) ($b = -4.718$, $p < .001$ voor hogere posities en $b = -2.786$, $p < .001$ voor middelbare posities) dan de referentiecategorie (= lagere beroepsstatus in het herkomstland). Aan de andere kant hebben respondenten met hoge beroepsposities in het herkomstland minder kans op opwaartse mobiliteit versus stabiliteit ($b = -1.540$, $p < .010$) dan de referentiecategorie. Deze uitkomsten zijn weinig verrassend. Immers, respondenten op de laagste posities kunnen niet verder dalen en respondenten met de hoogste posities kunnen niet verder stijgen.

Transitie van eerste naar huidig beroep in het bestemmingsland

Tabel 5 vergelijkt de beroepsstatus van het eerste beroep van respondenten na migratie met hun huidige beroepsstatus. Wat verklaart de mobiliteit of stabiliteit sinds het eerste beroep in het bestemmingsland? Ten eerste maakt het herkomstland uit. Marokkaanse respondenten hebben minder kans op opwaartse mobiliteit versus zowel stabiliteit ($b = -1.847$, $p < .001$) als neerwaartse mobiliteit ($b = -1.616$, $p < .001$) dan de Oekraïense respondenten. Braziliaanse respondenten verschillen niet significant van Oekraïners wat betreft hun beroepsmobiliteit sinds de migratie. Bij Oekraïners zien we diverse gevallen (met name in Portugal) waarbij hogere onderwijskwalificaties niet direct na de migratie tot een hogere beroepspositie leidden, maar pas na verloop van tijd. Victor, een Oekraïense migrant in Portugal, vertelt:

'Then I left the building work and started working in a diagnostic center, in my profession, it was private and hence I did not need equivalences.'

Ten tweede maakt het bestemmingsland verschil. Respondenten in Nederland en Portugal hebben aanmerkelijk minder kansen op opwaartse mobiliteit versus zowel stabiliteit als neerwaartse mobiliteit dan respondenten in het Verenigd Koninkrijk. Dit hangt wellicht samen met de grotere dynamiek en baanmogelijkheden in Londen, waar het Britse veldwerk plaatsvond. Als een 'global city' biedt Londen meer baankansen op verschillende niveaus dan de andere steden in dit onderzoek.

Verblijfsduur in het bestemmingsland is de cruciale variabele in onze analyses. Hypothese 1 voorspelt dat de meeste migranten na de neerwaartse mobiliteit direct na de migratie na verloop van tijd opwaartse mobiliteit ervaren (HCT-hypothese). Hypothese 2 voorspelt daarentegen dat de meeste migranten hun positie ook op langere termijn niet verbeteren, ook al leidde de migratie in eerste instantie tot neerwaartse mobiliteit (SLM-hypothese). Onze beschrijvende analyse liet zien dat slechts een beperkt aantal migranten opwaartse mobiliteit doormaakte sinds hun eerste baan in het bestemmingsland. Uit de multinomiale regressie blijkt dat verblijfsduur toch een positief effect heeft op de kansen op opwaartse mobiliteit. Met ieder jaar verblijf in het bestemmingsland stijgt de kans op opwaartse mobiliteit versus stabiliteit met 1.118 ($p < .001$) en stijgt de kans op opwaartse versus neerwaartse mobiliteit met 1.067 ($p < .05$). Dit ondersteunt de voorspelling van de HCT. Er is echter ook een beperkt positief effect van de verblijfsduur ($b = 0.047$, $p < .100$) op de kans op neerwaartse mobiliteit versus stabiliteit (hoewel het feitelijk aantal migranten dat neerwaartse mobiliteit doormaakte sinds hun eerste baan in het bestemmingsland gering is).

Hypothese 4 voorspelt dat mannelijke migranten meer kans hebben op opwaartse mobiliteit dan vrouwen. Dit blijkt het geval te zijn. Mannelijke respondenten hebben inderdaad meer kans op opwaartse mobiliteit versus zowel stabiliteit ($b = 1.023$, $p < .001$) als opwaartse versus neerwaartse mobiliteit ($b = 0.724$, $p < .050$) dan vrouwen. Vrouwelijke migranten ondervinden dus een dubbel nadeel op de arbeidsmarkt, zoals eerder ook in ander onderzoek was gevonden (Morokvasic 1984; Reskin en Roos 1990). Hypothese 5 voorspelt dat migranten met een zwakke legale status vaker neerwaartse mobiliteit of stabiliteit ervaren dan migranten met een sterkere legale status. Migranten met een sterke legale status (hier: reguliere migranten met geldige verblijfspapieren) hebben inderdaad meer kans op opwaartse mobiliteit (versus stabiliteit) dan migranten met een zwakke legale status ($b = 0.421$, $p < .050$). Deze uitkomsten zijn in lijn met hypothese 5.

Hypothese 6 ten slotte voorspelt dat migranten die steun kregen bij het vinden van hun eerste baan minder kans hebben op neerwaartse beroepsmobiliteit dan migranten die zulke steun niet ontvingen. We zagen al dat migranten die zulke steun ontvingen minder kans op neerwaartse mobiliteit direct na hun migratie hebben. Kijken we echter naar de mobiliteitspatronen sinds de migratie, dan is er geen verschil tussen migranten die wel en geen steun ontvingen bij het vinden van hun eerste baan. Met andere woorden, steun aan migranten om hun eerste

baan te vinden vergroot hun maatschappelijke kansen direct na migratie, maar niet op langere termijn.

Wat betreft de controlevariabelen blijken twee factoren van belang: onderwijs gevolgd in het bestemmingsland en de belangrijkste activiteit van de respondent in het eerste jaar na migratie. Respondenten die onderwijs volgden in het bestemmingsland hebben meer kans op opwaartse mobiliteit versus zowel stabiliteit ($b = 1.152$, $p < .001$) als versus neerwaartse mobiliteit ($b = 1.297$, $p < .050$) vergeleken met migranten die geen onderwijs volgden na hun migratie. Dagevos (1998), Odé (2002) en Bakker (2016) vonden hetzelfde in hun studies over (asiel)migranten in Nederland. Ook de belangrijkste activiteit na aankomst is van belang voor de latere beroepsloopbaan. Respondenten die in het eerste jaar na de migratie geen werk vonden, hebben meer kans op neerwaartse migratie versus stabiliteit ($b = 1.035$, $p < .001$) dan degenen die wel snel na aankomst werk vonden. Echter, migranten die niet direct na aankomst gingen werken, hebben ook meer kans op opwaartse migratie versus stabiliteit ($b = 1.005$, $p < .001$). Wellicht volgden zij na aankomst eerst een studie om daarna een betere baan te krijgen. Ook hier zien we sterke effecten van de eerdere beroepspositie van respondenten op hun latere mobiliteitskansen. Respondenten met een hoog beroep in het eerste jaar na aankomst hebben meer kans om vervolgens te dalen, terwijl migranten met aanvankelijk een lager beroep meer kans hebben om te stijgen. Maar dit lijkt, zoals gezegd, een louter statistisch effect. Interessanter is dat er significante verschillen bestaan tussen migranten met een hogere dan wel lage beroepsstatus in het herkomstland en hun kansen op opwaartse mobiliteit in het bestemmingsland. Migranten met een hoge en middel-beroepsstatus hebben respectievelijk twee tot drie keer zoveel kans op opwaartse mobiliteit (versus neerwaartse mobiliteit) dan migranten met een lage beroepsstatus. De beroepsstatus van migranten in het herkomstland blijkt dus tot zekere hoogte ook relevant voor hun beroepsstatus in het bestemmingsland.

Conclusies

Er is in Nederland veel onderzoek gedaan naar de beperkte arbeidsdeelname, hoge werkloosheid en het relatief lage beroepsniveau van minderheden en migranten. Voor zover deze studies de achterstand van minderheden en migranten verklaren, verwijzen ze doorgaans naar algemene persoonskenmerken van migranten zoals opleidingsniveau, taalbeheersing en werkervaring; de 'productieve kenmerken' die verschillen tussen etnische groepen grotendeels zouden verklaren. Er is in Nederlands onderzoek weinig aandacht voor meer structurele factoren die een negatief effect hebben op de arbeidsmarktpositie van minderheden en migranten. Een belangrijke uitzondering hierop zijn recente studies van het SCP, die concluderen dat arbeidsmarktdiscriminatie ook in Nederland voorkomt en dat dit de toegang tot betaald werk voor minderheden beperkt (Andriessen et al. 2012).

In de onderhavige studie gaat het om een andere structurele factor die de arbeidsmarktkansen van migranten beperkt: de opdeling van de arbeidsmarkt in meer-

dere segmenten waartussen maar weinig mobiliteit mogelijk is. We vertrokken vanuit twee theorieën: de neoklassieke human capital-theorie (HCT) en de theorie van segmented labour markets (SLM). Beide theorieën voorspellen dat migratie vaak gepaard gaat met neerwaartse beroepsmobiliteit omdat migranten eerst hun plek moeten vinden, de taal moeten leren en omdat hun kwalificaties vaak onvoldoende zijn of niet worden erkend. HCT verwacht echter dat migranten na zekere tijd hun beroepsposities verbeteren en de achterstand ten opzichte van autochtone werkenden inhalen omdat ze relevante werkervaring krijgen, de taal leren en eventueel onderwijs in het bestemmingsland volgen. SLM-theorie voorspelt dat migranten hun beroepspositie niet verbeteren omdat ze gevangen blijven in het secundaire segment van de arbeidsmarkt waarin ze na migratie vaak terecht komen.

In onze analyses vergeleken we de laatste baan van migranten in het herkomstland met hun eerste baan in het bestemmingsland en vervolgens met hun huidige baan. We vonden dat veel respondenten ten tijde van migratie neerwaartse beroepsmobiliteit ervaren. De meerderheid van hen kreeg na migratie een lager beroep dan ze in het herkomstland hadden. Overigens vertelden respondenten dat ze er door migratie financieel wel op vooruitgingen; anders waren ze waarschijnlijk niet gemigreerd. Een tweede nuancering van onze bevinding over professionele 'downgrading' ten tijde van de migratie is dat een beperkt aantal respondenten met een hoog beroepsniveau voor migratie daarna in een vergelijkbare hoge functies terecht kwamen. We gingen na welke factoren de beroepsmobiliteit van migranten ten tijde van hun migratie verklaren. Vergeleken met beide andere groepen hebben Brazilianen meer kans op opwaartse en minder kans op neerwaartse mobiliteit direct na migratie. Hetzelfde geldt voor migranten die steun kregen bij het vinden van hun eerste baan. Mannelijke migranten hebben meer kans op opwaartse mobiliteit. Laaggeschoolde migranten hebben juist minder kans op opwaartse mobiliteit (in beide gevallen vergeleken met de kans op neerwaartse mobiliteit). Ten slotte had het beroepsniveau in het herkomstland effect op de mobiliteitspatronen na migratie. Migrant met hogere beroepen vóór migratie hebben relatief meer kans om qua beroep te dalen en minder kans om te stijgen (al is dit deels logisch omdat je vanuit de laagste posities niet verder kunt dalen en vanuit de hoogste posities niet verder kunt stijgen).

De cruciale vraag is echter of migranten na verloop van tijd in het bestemmingsland hun beroepsstatus kunnen verbeteren, zoals de HCT voorspelt. Dit lijkt op het eerste gezicht niet het geval. Bij twee derde van de respondenten is de huidige beroepsstatus gelijk aan het niveau van hun eerste baan na aankomst. Rond de helft van degenen die direct na aankomst een geschoold of ongeschoold beroep hadden, heeft ten tijde van het interview vergelijkbare functies. Anderen werkten niet meer ten tijde van het interview, deels omdat ze werkloos waren. Kortom, zoals verwacht door de SLM-theorie gaat migratie in veel gevallen gepaard met duurzame neerwaartse beroepsmobiliteit. Aan de andere kant vonden we echter ook een positief effect van verblijfsduur op de mobiliteitskansen van migranten. Zoals voorspeld door de HCT hebben migranten die al langer in het bestemmingsland wonen meer kans op opwaartse mobiliteit dan degenen die recent zijn aangekomen. We vonden echter ook een positief verband van verblijfsduur op de kans

op neerwaartse mobiliteit, wat weer in tegenspraak is met de HCT. Verder vonden we dat mannen, migranten met legale status en degenen die al voor migratie een hoger of middelbaar beroep hadden, meer kansen hebben op opwaartse mobiliteit sinds de migratie dan vrouwen, illegale migranten en degenen die voor migratie laaggeschoold werk deden. Verder blijkt dat respondenten die na migratie onderwijs volgden meer kans hebben om qua beroep te stijgen. Er zijn ook verschillen tussen de herkomstgroepen en de bestemmingslanden. Migranten uit Marokko hebben minder kans op opwaartse beroepsmobiliteit dan de andere twee herkomstgroepen. Hetzelfde geldt voor migranten in Nederland vergeleken met migranten in het Verenigd Koninkrijk.

Een kanttekening bij onze uitkomsten is echter dat we geen gebruik konden maken van een aselechte steekproef, maar voor de dataverzameling gebruikgemaakt hebben van een specifieke manier van snowball sampling. Daarom kunnen we niet generaliseren naar de hele populatie. Onze resultaten zijn echter wel in lijn met eerdere onderzoeken, wat de validiteit van ons onderzoek vergroot. Ondanks dat deelnemers aan het onderzoek financieel werden beloond, blijkt uit de analyses dat we een diverse groep respondenten hadden: zowel migranten die opwaartse als neerwaartse mobiliteit ondervonden in het bestemmingsland. Mogelijkerwijs trok de manier van sampling vooral migranten met een lage beroepsstatus aan en wordt de mate van neerwaartse mobiliteit in ons onderzoek daardoor enigszins overschat. Echter, neerwaartse mobiliteit na migratie gold voor bijna alle migranten: ook voor degenen die in het herkomstland een hogere beroepsstatus hadden. Daarnaast bleek dat na de eerste baan in het bestemmingsland na verloop van tijd sprake was van een zekere opwaartse mobiliteit. Als migranten met een lage beroepsstatus sterk oververtegenwoordigd zijn in onze steekproef, zouden we dit effect niet vinden. Aan de andere kant had deze methode als groot pluspunt dat doelgroepen bereikt werden die anders vaak onzichtbaar blijven, namelijk de migranten zonder geldige papieren.

De conclusie is dat de structuur van de arbeidsmarkt in bestemmingslanden, naast individuele of 'productieve kenmerken' van migranten én naast het feit dat zij vaak discriminatie ervaren, mede verantwoordelijk is voor hun doorgaans lage beroepsniveau. We zagen dat veel migranten, ook degenen die meer scholing en een betere baan in het herkomstland hadden, na migratie in laag- of ongeschoold werk terecht kwamen. Professionele 'downgrading' is voor veel migranten de alledaagse realiteit. Bovendien slagen velen van hen er ook na langer verblijf in het bestemmingsland niet in hun beroepsposities te verbeteren. Ze blijven gevangen zitten in het secundaire segment van de arbeidsmarkt. Dit alles ondersteunt de SLM-hypothese. Tegelijkertijd zagen we een licht positief effect van de verblijfsduur van migranten op hun bereikte beroepspositie, zeker als ze nog onderwijs volgden in het bestemmingsland. Dit is in lijn met de HCT-hypothese. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen onder welke voorwaarden migranten hun beroepspositie in het bestemmingsland op termijn kunnen verbeteren.

Literatuur

- Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012) *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP.
- Bakewell, O., G. Engbersen, M.L. Fonseca en C. Horst (red.) (2016) *Beyond networks. Feedback in international migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bakker, L. (2016) *Seeking sanctuary in the Netherlands. Opportunities and obstacles to refugee integration*. Rotterdam: EUR.
- Bauder, H. (2005) Institutional capital and labour devaluation: The non-recognition of foreign credentials in Germany. *European Journal of Economics and Economic Policies*, 2(1): 75-93.
- Becker, G.S. (1964) *Human capital*. New York: Columbia University Press.
- Bloom, D.E., G. Grenier en M. Gunderson (1995) The changing labor market position of Canadian immigrants. *The Canadian Journal of Economics*, 28(4b): 987-1005.
- Borjas, G.J. (1985) Assimilation, changes in cohort quality, and the earnings of immigrants. *Journal of Labor Economics*, 3(4): 463-489.
- Boyd, M. en J. Novak (2012) Social networks and international migration. In: M. Martiello en J. Rath (red.) *An introduction to international migration studies*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 79-105.
- Carling, J. en D. Jolivet (2016) Exploring 12 Migration Corridors: Rationale, Methodology and Overview. In: O. Bakewell, G. Engbersen, M.L. Fonseca en C. Horst (red.) *Beyond networks. Feedback in international migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 18-46.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014) *Jaarrapport integratie 2014*. Den Haag/Heerlen: CBS.
- Chaves, L. (1992) *Shadow lives: Undocumented immigrants in American society*. Fort Worth: Harcourt Brace.
- Chiswick, B.R. (1978) The effect of Americanization on the earnings of foreign-born men. *Journal of Political Economy*, 85(5): 897-921.
- Chiswick, B.R., Y.L. Lee en P.W. Miller (2003) Patterns of immigrant occupational attainment in a longitudinal survey. *International Migration*, 41(4): 47-69.
- Dagevos, J. (1998) *Begrensd mobiliteit. Over allochtone werkenden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Dagevos, J. (red.) (2011) *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: SCP.
- Engbersen, G., M. Iliés, A.S. Leerkes, E. Snel en R. van der Meij (2011) *Arbeidsmigratie in vier landen. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: EUR.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero (1979) Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 30(4): 415-441.
- Fonseca, M.L., A. Esteves en J. McGarricle (2016) The economic crisis as feedback-generating mechanism? Brazilian and Ukrainian migration to Portugal. In: O. Bakewell, G. Engbersen, M.L. Fonseca en C. Horst (red.) *Beyond networks. Feedback in international migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 113-132.
- Frenette, M. en R. Morissette (2005) Will they even convey. Earnings of immigrants and Canadian-born workers over the last two decades. *International Migration Review*, 39(1): 228-257.
- Huijnk, W. (2014a) De arbeidsmarktpositie in beeld. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.) *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP, 35-88.

- Huijnk, W. (2014b) Verschillen in arbeidsmarktpositie ontleed. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.) *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP, 89-108.
- Kanas, A. en F. van Tubergen (2009) The Impact of Origin and Host Country Schooling on the Economic Performance of Immigrants. *Social Forces*, 88(2): 893-915.
- Kelly, P.F. (2011) Filipino migration and the spatialities of labor market subordination. In: S. McGrath-Champ, A. Herod en A. Rainnie (red.) *Handbook of employment and society: Working space*. Cheltenham: Edward Elgar, 159-176.
- Klaver, J., B. Witkamp, M. Paulussen-Hogeboom, S. Slotboon en J. Stouten (2014) *VluchtelingenWerk Integratiebarometer 2014. Een Onderzoek naar de integratie van vluchtelingen in Nederland*. Amsterdam: Regioplan.
- Kofman, E. (2002) Contemporary European migrations, civic stratification and citizenship. *Political Geography*, 21(8): 1035-1054.
- Lubbers, M. en M. Gijsberts (2013) Een vergelijking van de arbeidsmarktpositie van Polen en Bulgaren voor en na migratie naar Nederland. *Mens en Maatschappij*, 88(4): 426-446.
- Massey, D.S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino en J.E. Taylor (2005) *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Morokvasic, M. (1984) Birds of passage are also women. *International Migration Review*, 18(4): 886-907.
- Morris, L. (2003) Managing contradiction: Civic stratification and migrants' rights. *International Migration Review*, 37(1): 74-100.
- Nieuwenhuyze, I. van (2009) *Getting by in Europe's urban labour market: Senegambian migrant's strategies for survival, documentation and mobility*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Odé, A. (2002) *Ethnic-cultural and socio-economic integration in the Netherlands. A comparative study of Mediterranean and Caribbean minority groups*. Assen: Van Gorcum.
- Pereira, S. (2012) Immigrant workers' (im)mobilities and their re-emigration strategies. *Employee Relations*, 34(6): 642-657.
- Piore, M. (1979) *Birds of passage: Migrant workers and industrial society*. New York: Cambridge University Press.
- Powers, M.G. en W. Seltzer (1998) Occupational status and mobility among undocumented immigrants by gender. *International Migration Review*, 32(1): 21-55
- Reitz, J.G. (2007) Immigrant employment success in Canada, Part 1: Individual and contextual causes. *International Migration and Integration*, 8(1): 11-36.
- Reskin, B.F. en P.A. Roos (1990) *Job queues, gender queues: Explaining women's inroads into male occupations*. Philadelphia: Temple University Press.
- Reyneri, E. (2001) *Migrants' involvement in irregular employment in the Mediterranean countries of the European Union*. International Migration Papers No. 41. Op 21 november 2015 ontleend aan www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed-protect/-protrav/-migrant/documents/publication/wcms_201875.pdf.
- Rodriguez, J. en L. Mearns (2012) Problematising the interplay between employment relations, migration and mobility. *Employee Relations*, 34(6): 580-593.
- Samers, M. (2004) *Migration: Key ideas in geography*. London: Routledge.
- Simon, H., R. Ramos en E. Sanroma (2014) Immigrant occupational mobility: Longitudinal evidence from Spain. *European Journal of Population*, 30(2): 223-255.
- Snel, E., G. Engbersen en M. Faber (2016) From bridgeheads to gate closers. How migrant networks contribute to declining migration from Morocco to the Netherlands. In: O.

- Bakewell, G. Engbersen, M.L. Fonseca en C. Horst (red.) *Beyond networks. Feedback in international migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 134-155.
- Snel, E., M. Faber en G. Engbersen (2014) Civic stratification and social positioning: CEE labour migrants without a work permit. *Population, Space and Place*, 21(6): 518-534.
- Tubergen, F. van (2004) *The integration of immigrants in cross-national perspective. Origin, destination and community effects*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Vallejo, J.A. (2009) *The Mexican origin middle class in Los Angeles*. University of Southern California: Center for the Study of Immigrant Integration. Op 21 november 2015 ontleend aan csii.usc.edu/documents/agius_vallejo_final_v4.pdf.
- Waldinger, R. en M. Lichter (2003) *How the other half works: Immigration and the social organization of labor*. Berkeley: University of California Press.